

Ontwikkelingslijnen

Praktische redzaamheid

Speciaal onderwijs

Ontwikkelingslijnen

Praktische redzaamheid

Speciaal onderwijs

Enschede, juni 2005
SO/3171/D/05-158

Verantwoording

© 2005 Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Mits de bron wordt vermeld is het toegestaan om zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren dan wel op andere wijze te verveelvoudigen.

Auteurs:	C.S. Geerlig-Broos H. Gorter-Schuijjer L. Holty M. Naeff D. Winkels
Eindredactie:	Leo Damen
Eindredactie:	Jos ter Pelle
Ontwerp omslag:	Theo van Leeuwen

Inhoud

Voorwoord	5
1. Zelfstandig leren eten	9
2. Zelfstandig leren drinken	11
3. Zelfstandig leren uitkleden	13
4. Zelfstandig aankleden	15
5. Zelfstandig leren wassen en afdrogen	17
6. Zelfstandig leren tandenpoetsen	25
7. Zelfstandig leren naar het toilet gaan	27
8. Zelfstandig leren neussnuiten	29

Voorwoord

In deze publicatie 'Praktische redzaamheid' zijn 8 ontwikkelingslijnen beschreven. De publicatie is bestemd voor docenten in het onderwijs aan zeer moeilijk lerenden (zml). Ontwikkelingslijnen bieden houvast bij het op individueel niveau plannen en realiseren van onderwijs aan laagfunctionerenden. Concreet gaat het om het ondersteunen van zelfstandige zelfzorg zoals eten (1), drinken (2), uitkleden (3) aankleden (4), jezelf wassen, jezelf afdrogen, handen wassen en drogen, gezicht wassen en drogen (5), tandenpoetsen (6), toiletgang (7) en neussnuiten (8).

"Ontwikkelingslijnen; praktische redzaamheid" is één van de opbrengsten van het ontwikkelwerk voor zml dat SLO op verzoek van OC&W verricht. Het ontwikkelwerk vond en vindt plaats in nauwe samenwerking met scholen voor zml en diverse deskundigen op dit gebied.

Alle opbrengsten van het ontwikkelwerk voor zml hebben tot doel een impuls te geven aan de inhoudelijke kwaliteit van het onderwijs aan zml. Het betreft producten op het terrein van visieontwikkeling, doelen en inhouden en onderwijsleermiddelen. De producten kenmerken zich door vernieuwende onderwijsopvattingen en zijn zoveel mogelijk afgestemd op de ontwikkeling en ervaringswereld van zml-leerlingen. De verschillende typen producten worden hier kort toegelicht.

*Producten m.b.t.
visieontwikkeling*

Ondersteuning: Een weg naar een nieuw perspectief

Een bundel van literatuurstudies op het gebied van: zorgverleners, ervaringsordening, ontwikkelingsgericht onderwijs, narrativiteit, twee Russische onderwijsprogramma's, activerend onderwijs, coöperatief leren, leeromgevingen en leren leren, stramien voor een onderwijsleermiddel. Het geheel wil een theoretische verantwoording en onderbouwing zijn van vernieuwende onderwijsopvattingen. Het beargumenteert uitgangspunten en keuzen die bij de ontwikkeling van de onderwijsleermiddelen zijn gemaakt. De school kan deze studies mede gebruiken bij het overdenken en formuleren van de uitgangspunten en visie op het ZML-onderwijs en/of bij het (her-)formuleren van de eigen visie en missie.

Pedagogisch-didactische uitgangspunten

Deze publicatie geeft een beknopte beschrijving van de belangrijkste uitgangspunten die bij het ontwikkelen van onderwijsleermiddelen zml een rol spelen. Die uitgangspunten zijn: burgerschapsparadigma, ervaringsordening, ontwikkelingsgericht onderwijs, spelend leren, narrativiteit en coöperatief leren. Scholen kunnen deze publicatie gebruiken om de pedagogisch-didactische uitgangspunten van de eigen school nog eens kritisch te bezien.

Leerstijlen

Deze publicatie omvat een uitgebreid literatuuronderzoek naar leerstijlen van zml. De publicatie kan richting geven aan het dagelijks handelen van professionals die met zeer moeilijk lerenden werken. Scholen kunnen deze publicatie mede gebruiken bij de uitwerking van hun visie op het leren van zeer moeilijk lerenden.

Producten m.b.t. doelen en inhouden

Kerdoelen zml

De 'Kerdoelen zml' geven als onderdeel van de kerndoelen SO een beschrijving van gewenste kwaliteiten van leerlingen op het gebied van kennis, inzicht en vaardigheden. Voor de zml-school geldt de eis dat 'zij tenminste deze kerndoelen bij haar onderwijsactiviteiten als aan het eind van het SO te bereiken doelstellingen hanteert' (artikel 13 WEC).

Kerdoelen kennen de volgende functies:

- Ze vormen een gemeenschappelijk inhoudelijk kader van het zml-onderwijs.
- Ze bieden mogelijkheden voor de verantwoording van het onderwijsaanbod naar overheid, inspectie, ouders en andere scholen.
- Via de kerndoelen kan het zml- onderwijs afgestemd worden op andere onderwijsvormen en soorten.
- Kerndoelen bieden een kader voor de ontwikkeling van tussendoelen, leerlijnen en onderwijsleermiddelen.

Kerdoelen zijn niet bedoeld voor direct gebruik in de onderwijspraktijk op groeps- en/of individueel niveau. Daarvoor zijn nog inhoudelijke vertaalslagen nodig, bijvoorbeeld in tussendoelen.

Tussendoelen

'Tussendoelen' zijn omschrijvingen van combinaties van leerinhouden en gewenst leergedrag, ze worden ook wel getypeerd als markeringspunten op weg naar de realisatie van kerndoelen. Tussendoelen zijn dus inhoudelijke uitwerkingen van kerndoelen en kennen de volgende functies:

- Ze zijn een hulpmiddel voor leerkrachten en scholen bij het plannen, inventariseren, uitlijnen en verantwoorden van adequaat onderwijsaanbod voor zml-leerlingen.
- Ze kunnen als basis en bron dienen voor het opstellen van adequate handelingsplannen voor groepen en individuele leerlingen.

Ook tussendoelen kunnen niet direct gebruikt worden in de onderwijspraktijk.

Tussendoelen laten zich vertalen naar leermiddelen en/of onderwijsactiviteiten.

Tussendoelen hebben geen formele status. Ze zijn in nauwe samenwerking met het onderwijsveld ontwikkeld, maar scholen zijn vrij om hierin eigen keuzes te maken.

Ontwikkelingslijnen

Ontwikkelingslijnen richten zich op de individuele ontwikkeling, en met name die van laag-functionerende leerlingen. Voorliggende publicatie is een uitwerking voor Praktische redzaamheid.

Ontwikkelingslijnen beschrijven zowel gewenste leeractiviteiten van de leerling als onderwijsactiviteiten van de leraar. Veelal zijn ook aanbevelingen gegeven voor het uitvoeren van de activiteiten.

Ook voor de volgende gebieden zijn uitwerkingen gemaakt:

motorische ontwikkeling, sensomotorische ontwikkeling, sociaal/emotionele ontwikkeling en totaal communicatie. Deze publicaties bieden houvast voor het op individueel niveau plannen en realiseren van onderwijs aan laag functionerende leerlingen.

Onderwijsleermiddelen

Onderwijsleermiddelen ZML

De 'Onderwijsleermiddelen' bestaan uit een aantal producten, te weten: Themaboek (4-20 jaar), Verhalenboek (4-8 en 8-12 jaar), Activiteitenboek (4-8 en 8-12 jaar) en Cd's. (liedjes Cd's, een Cd met activiteiten op de computer en een Cd met beeldplaten) Deze producten kunnen in samenhang in de klas ingezet worden. Ze bevatten overzichten van onderwijsinhouden met daaraan gekoppelde concrete lesactiviteiten op het gebied

van spel, beeldende vorming en muziek. Het is de vertaling van een breed onderwijsaanbod gericht op oriëntatie op mens en wereld met het accent op een thematische aanpak. Het beschikbare materiaal is geen lesmethode en zal dus in aanvulling op de andere onderwijsleermaterialen die binnen de school worden gebruikt, ingezet kunnen worden. Deze onderwijsleermiddelen zijn mogelijke uitwerkingen van tussendoelen in de onderwijspraktijk en geven ondersteuning aan het inrichten van het primaire proces in de zml-scholen. De onderwijsleermiddelen laten ruimte voor leerkrachten om deze aan de eigen specifieke situatie aan te passen.

Taal en communicatie, Rekenen/Wiskunde

In aanvulling op een thematische aanpak zijn of worden voor deze leergebieden nog bronnenboeken ontwikkeld. Deze bevatten praktische uitwerkingen van doelen evenals verwijzingen naar geschikte leermiddelen.

Website zml

Vrijwel alle genoemde producten zijn of worden ook digitaal gepubliceerd via de website van de SLO, www.slo.nl

1. Zelfstandig leren eten

Ontwikkelingslijn

Eten

Aanleren van de handeling zelf, de leerling:

- krijgt zijn eten in de mond gestopt
- krijgt zijn eten in de mond gestopt en stopt af en toe ook zelf eten in de mond
- gebruikt zijn handen om te eten, bijvoorbeeld om brood in de mond te stoppen
- gebruikt vork om brood in de mond te stoppen
- gebruikt lepel om te eten
- gebruikt een lepel en vork om mee te eten
- gebruikt een mes om te snijden en te smeren
- eet zelfstandig

Zorg dragen voor spullen, de leerling:

- helpt mee zijn broodtrommel uit de tas te pakken en na het eten weer in de tas te stoppen. Hij helpt mee eventuele benodigdheden klaar te zetten
- pakt zijn broodtrommel uit de tas, pakt de trommel na het eten weer in de tas en zet eventuele benodigdheden klaar, moet hieraan herinnerd worden
- pakt zijn broodtrommel uit de tas, pakt de trommel na het eten weer in de tas, zet zelf eventuele benodigdheden klaar

Leerling

- is geïnteresseerd in zelf eten
- wil zelf eten
- mag kiezen
- leert bestek hanteren en maakt gebruik van zijn mogelijkheden

Leerkracht

- zorgt voor een goede uitgangshouding
- zorgt voor een goed bord en bestek
- zorgt voor veiligheid, pas op prikken met de vork, uitschieten met mes en dergelijke
- laat leerling kiezen
- benoemt handelingsgericht
- stimuleert leerling de mogelijkheden te gebruiken die hij heeft
- zorgt voor een vast ritueel, bijv. een herkenningsliedje

Voorwaarden

Omgeving:

- rustige omgeving
- vaste plek aan tafel

Materiaal:

- tafel en stoel op elkaar afgestemd
- bord, eventueel warm houd bord
- bestek
- antislip

Tips:

- gebruik lepel en vork met een dik handvat, zodat er een betere grip ontstaat
- gebruik bij dun voedsel een beker om te drinken als eten met een lepel niet gaat
- houdt er rekening mee dat leerling een beperkt armbereik heeft als hij gefixeerd in de stoel zit
- als specifieke hoofd- en/of mondcontrole nodig is neem contact op met de logopedist
- als specifiek bestek nodig is neem contact op met de ergotherapeut

2. Zelfstandig leren drinken

Ontwikkelingslijn

Drinken uit een beker

Ontwikkelingslijn 2a, de leerling:

- krijgt te drinken door de leerkracht
- krijgt te drinken en houdt mede de beker vast
- houdt zelf de beker vast en krijgt hulp met het naar de mond brengen van de beker
- brengt de beker naar de mond, krijgt hulp bij drinken
- drinkt zelfstandig

Ontwikkelingslijn 2b, de leerling:

- helpt mee zijn beker te pakken en na het drinken weer op te ruimen
- pakt zijn beker en ruimt deze na het drinken weer op, moet hieraan herinnerd worden
- pakt zijn beker en ruimt deze na het drinken zelf weer op

Leerling

- is geïnteresseerd in zelf drinken
- wil zelf drinken
- kan een beker met 1 of beide handen vasthouden
- is zo zelfstandig mogelijk

Docent

- zorgt voor een goede uitgangshouding
- zorgt voor een goede beker
- zorgt voor een vast ritueel, bijv. een herkenningssliedje
- benoemt handelingsgericht

Voorwaarden

Omgeving:

- rustige omgeving

Materiaal:

- stoel, zitzak
- bekertjes, variatie met en zonder oor

Tips:

- zorg bij het aanleren van drinken voor een goede steun in de rug, zodat bij het achterover gaan van het hoofd de leerling niet valt.
- gebruik een rietje als de leerling de beker moeilijk naar de mond kan brengen
- laat een leerling niet liggend drinken i.v.m. gevaar voor verslikken
- dikkere vloeistof is gemakkelijker te drinken dan dunnere
- als specifieke hoofd- en/of mondcontrole nodig is neem contact op met de logopedist

3. Zelfstandig leren uitkleden

Ontwikkelingslijn

Uitkleden

Ontwikkelingslijn 3a, de leerling:

- wordt uitgekleeed
- helpt mee met uitkleden
- kleedt zich gedeeltelijk zelf uit en krijgt hulp bij moeilijker kledingstukken
- kleedt zich zelf uit, krijgt nog hulp bij sluitingen (knopen, rits, schoenveters ed.), kan overweg met klittenband
- kleedt zich zelfstandig uit, krijgt hulp bij veters
- kleedt zich zelfstandig uit

Ontwikkelingslijn 3b, de leerling:

- helpt mee zijn kleren op een stapeltje te leggen
- legt zijn kleren op een stapeltje, moet hieraan herinnerd worden
- legt zijn kleren zelf op een stapeltje

NB: zorg dragen voor je spullen betekent ook je jas aan de kapstok hangen

Leerling

- is geïnteresseerd in zich zelf uitkleden
- wil zich zelf uitkleden
- maakt gebruik van zijn mogelijkheden

Docent

- zorgt voor een goede Ausgangshouding
- geeft hulp waar dat nodig is, bijvoorbeeld bij sluitingen
- benoemt handelingsgericht
- laat leerling zo zelfstandig mogelijk werken

Voorwaarden

Omgeving:

- rustige omgeving

Materiaal:

- verzorgingsbank op verzorgingshoogte
- stoel, opstapbankje (hoogte 20-25 cm) of bed

Tips:

- leer een leerling eerst zich uit te kleden, uitkleden is gemakkelijker dan aankleden
- zie verder bij "aankleden"
- voor kledingadvies of bij specifieke problemen neem contact op met de ergotherapeut

4. Zelfstandig leren aankleden

Ontwikkelingslijn

Aankleden

Ontwikkelingslijn 4a, de leerling:

- wordt aangekleed
- helpt mee bij aankleden, bijv. door arm uit te steken en/of been in de broekspijp
- kleedt zich gedeeltelijk zelf aan en krijgt hulp voor moeilijker kledingstukken
- kleedt zich zelf aan, krijgt nog hulp voor sokken, schoenen en sluitingen. Kan overweg met klittenband
- kleedt zich zelfstandig aan, strikt nog geen veters
- kleedt zich zelfstandig aan, inclusief het strikken van veters

Ontwikkelingslijn 4b, de leerling:

- helpt mee zijn jas van de kapstok halen
- haalt zijn jas van de kapstok, moet hieraan herinnerd worden
- haalt zelf zijn jas van de kapstok

Leerling

- is geïnteresseerd in zelf aankleden
- wil zich zelf aankleden
- maakt gebruik van zijn mogelijkheden

Docent

- zorgt voor een goede uitgangshouding
- geeft hulp waar dat nodig is, bijv. bij kleine knoopjes dichtdoen
- benoemt handelingsgericht
- zorgt indien nodig dat de kleren in de goede volgorde liggen en niet binnenste buiten gedraaid zijn
- laat leerling zo zelfstandig mogelijk werken

Voorwaarden

Omgeving:

- rustige omgeving

Materiaal:

- verzorgingsbank op verzorgingshoogte
- stoel, opstapbankje (hoogte 20-25 cm) of bed

Tips:

- als de leerling niet stabiel staat laat deze dan met de rug tegen de muur leunen. Het aantrekken van kleren is dan een stuk gemakkelijker
- om aankleden te leren is het gemakkelijker om ruimvallende kleren aan te trekken, in overleg met de ouders
- als een leerling moeite heeft met kleine knoopjes dicht maken laat dan de knoopjes van een blouse voor het grootste gedeelte dicht, zodat de blouse als een trui over het hoofd kan worden aangedaan
- sommige kinderen kiezen ervoor zich zittend aan te kleden
- voor kledingadvies of bij specifieke problemen neem contact op met de ergotherapeut

NB.

Voor verzorging van liggende leerlingen, zie 'Verzorging in rugligging' in de publicatie over motorische ontwikkeling.

5. Zelfstandig leren wassen en afdrogen

Ontwikkelingslijn 5.1

Wassen

Ontwikkelingslijn 5.1a, de leerling:

- wordt gewassen in lig, kan zelf niet meehelpen (zie "verzorging in rugligging")
- wordt gewassen in zit, kan meehelpen
- wast zich in zit, maar niet grondig, controle is nodig
- wast zich zelf in zit
- wast zich in stand

Ontwikkelingslijn 5.1b, de leerling:

- pakt washand, spons, zeep, handdoek voor hij zich gaat wassen, moet hieraan herinnerd worden
- pakt washand, spons, zeep, handdoek voor hij zich gaat wassen

Leerling

- is geïnteresseerd in zich zelf wassen
- wil zich zelf wassen
- kan ongesteund zitten om zichzelf te wassen

Docent

- zorgt voor een goede uitgangshouding
- zorgt voor een veilige situatie, pas op voor heet water, gladde vloer e.d.
- benoemt handelingsgericht

Voorwaarden

Omgeving:

- veilig
- aangename temperatuur

Materiaal:

- bank op verzorgingshoogte
- stoel of bankje
- antislip materiaal
- thermostaatkranen

Tips:

- Gebruik een laag bankje of tuinstoel in de douche
- In stand is bij onvoldoende evenwicht een handvat aan de muur aan te bevelen

Ontwikkelingslijn 5.2

Afdrogen

Ontwikkelingslijn 5.2a, de leerling:

- wordt afgedroogd
- wordt afgedroogd, helpt mee
- droogt het lichaam aan de voorkant zelf af, achter wordt gedaan
- droogt lichaam af, rug wordt gedaan
- droogt zich zelf af

Ontwikkelingslijn 5.2b, de leerling:

- ruimt de handdoek na gebruik op, moet hieraan herinnerd worden
- ruimt de handdoek na gebruik zelf op

Leerling

- is geïnteresseerd in zichzelf afdrogen
- wil zich zelf afdrogen
- kan ongesteund zitten

Docent

- zorgt voor een goede uitgangshouding
- zorgt voor een veilige situatie
- benoemt handelingsgericht

Voorwaarden

Omgeving:

- veilig (let op te gladde vloer)
- aangename temperatuur

Materiaal:

- krukje of stoel om op te zitten
- beugel aan de muur als leerling niet stabiel kan staan

Tips:

- let op alle plekken die kunnen smetten, zoals lichaamsplooiën, tenen
- om leerling aan te leren goed zijn voeten te wassen/af te drogen, laat hem op een bankje zitten

Ontwikkelingslijn 5.3

Handen wassen en drogen

Ontwikkelingslijn 5.3a, de leerling:

- worden de handen gewassen en afgedroogd
- zit/staat bij een kraan en houdt zijn handen onder de kraan, helpt mee zijn handen te wassen door ze schoon te wrijven. De handen worden afgedroogd.
- wast zelf zijn handen goed, droogt zijn handen af maar controle is nodig
- wast en droogt zijn handen zelfstandig

Ontwikkelingslijn 5.3b, de leerling:

- leerling pakt zeep en handdoek en ruimt deze na gebruik weer op, moet hieraan herinnerd worden
- leerling pakt zeep en handdoek en ruimt deze na gebruik weer op

Leerling

- is geïnteresseerd in handen wassen/afdrogen
- wil zijn handen zelf wassen/afdrogen
- kan stabiel zitten op een stoel of staan bij een wastafel
- maakt gebruik van zijn mogelijkheden

Docent

- zorgt voor een goede uitgangshouding
- zorgt voor een handdoek als de leerling daar niet bij kan
- geeft instructie, helpt indien nodig (bijvoorbeeld bij de "handenwasbeweging")
- benoemt handelingsgericht

Ontwikkelingslijn 5.4

Gezicht wassen en drogen

Ontwikkelingslijn 5.4a, de leerling:

- wordt het gezicht gewassen en gedroogd
- wast en droogt zelf zijn gezicht, maar controle is nodig
- wast en droogt zelfstandig zijn gezicht

Ontwikkelingslijn 5.4b, de leerling:

- pakt een handdoek en ruimt deze na gebruik weer op, moet hieraan herinnerd worden
- pakt een handdoek en ruimt deze na gebruik weer op

Leerling

- is geïnteresseerd in zelf zijn gezicht wassen/drogen
- wil zijn gezicht wassen/afdrogen
- kan ongesteund zitten of staan
- maakt gebruik van zijn mogelijkheden

Docent

- zorgt voor een goede uitgangshouding
- helpt zonodig met het sturen van de beweging
- benoemt handelingsgericht
- houdt rekening met eventuele overgevoeligheid (zie ontwikkelingslijn sensomotoriek)

Voorwaarden

Materiaal:

- zeep/handdoek binnen handbereik

Tips:

- een thermostaatkraan is aan te bevelen als je de leerling op deze leeftijd warm water wilt laten gebruiken
- let op werkhoogte van de leerling, laat hem eventueel op een bankje staan, anders worden zijn armen helemaal nat
- als een washandje te moeilijk is, gebruik dan een spons
- gebruik een spiegel voor controle

6. Zelfstandig leren tandenpoetsen

Ontwikkelingslijn

Tanden poetsen

Ontwikkelingslijn 6a:

- de tanden worden gepoetst
- tandpasta wordt op de borstel gedaan, leerling poetst de tanden, naborstelen is nodig
- leerling doet zelf tandpasta op de borstel, poetst de tanden, naborstelen is nodig
- leerling haalt de dop van de tandpasta en doet deze er weer op, doet tandpasta op de borstel en poetst de tanden, maar controle is nodig

Ontwikkelingslijn 6b, de leerling:

- pakt tandenborstel en tandpasta en ruimt deze na gebruik weer op, moet hieraan herinnerd worden
- pakt tandenborstel en tandpasta en ruimt deze na gebruik weer op

NB: leerlingen tot ongeveer 9 jaar moeten worden nageborsteld door een volwassene

Leerling:

- is geïnteresseerd in zelf tanden poetsen
- wil zelf tanden poetsen
- kan zelf een tandenborstel goed vasthouden

Leerkracht:

- zorgt voor een goede uitgangshouding
- borstelt na
- benoemt handelingsgericht
- houdt rekening met eventuele overgevoeligheid (zie leerlijn sensorische integratie)

Voorwaarden

Materiaal:

- tandenborstel, eventueel een elektrische
- let op de grootte en de mate van hardheid van de borstel
- houdt rekening met de smaak van tandpasta

Tip:

Ervaar zelf eens wat het is als je tanden door een ander gepoetst worden

7. Zelfstandig leren naar het toilet gaan

Ontwikkelingslijn

Zelfstandig gebruik maken van het toilet

Ontwikkelingslijn 7a, de leerling:

- kan gesteund zitten op het toilet, wordt verder verzorgd
- kan zonder steun zitten op het toilet, wordt verder verzorgd
- kan zelf op het toilet gaan zitten, helpt mee met kleren goed doen voor en na de toiletgang
- kan zelf op het toilet gaan zitten, komt er ook zelf vanaf. Leerling doet zelf de boven- en onderbroek uit en aan, krijgt hulp bij sluitingen.
- kan zelfstandig gebruik maken van het toilet wat betref plassen
- kan zelfstandig van het toilet gebruik maken voor ontlasting, maar niet zelf de billen afvegen
- kan zelfstandig van het toilet gebruik maken, controle is nodig
- maakt zelfstandig gebruik van het toilet, denkt aan toiletblif goed doen, doortrekken handen wassen

Ontwikkelingslijn 7b, de leerling:

- moet er aan herinnerd worden op tijd naar het toilet te gaan
- gaat uit zich zelf naar het toilet, heeft nog kleine ongelukjes
- gaat uit zich zelf naar het toilet en is op tijd

Leerling

- is continent
- is geïnteresseerd in zelfstandig van het toilet gebruik maken
- wil zelf van het toilet gebruik maken
- kan op het toilet zitten

Docent

- zorgt voor een goede en veilige uitgangshouding

Voorwaarden

Omgeving:

- rustige omgeving
- privacy

Materiaal:

- brilverkleiner
- beugels bij het toilet
- opstapbankje

Tips:

- als de leerling niet stabiel zit zorg dat hij zich ergens goed aan kan vasthouden
- toiletpapier moet zodanig hangen dat de leerling er goed bij kan

8. Zelfstandig leren neussnuiten

Ontwikkelingslijn

Neus snuiten

Ontwikkelingslijn 8a, de leerling:

- kan niet snuiten, neus wordt afgeveegd
- kan lucht door de neus naar buiten blazen, de neus wordt afgeveegd
- kan zelf de neus snuiten als de zakdoek wordt voorgehouden
- kan de zakdoek naar de neus brengen en zelf snuiten, moet hier wel aan herinnerd worden
- snuit uit zichzelf zijn neus indien nodig

Ontwikkelingslijn 8b, de leerling:

- pakt een zakdoek en bergt deze na gebruik weer op of gooit deze weg (papier), moet hieraan herinnerd worden
- pakt een zakdoek en bergt deze na gebruik weer op of gooit deze weg (papier)

NB: 1 neusgat dichthouden bij snuiten

Leerling

- merkt op dat hij zijn neus moet snuiten
- wil zelf zijn neus snuiten
- kan een zakdoek vasthouden
- heeft een zakdoek bij zich

Docent

- stimuleert de leerling om zelf zijn neus te snuiten

Tips:

- let er op dat leerling de mond dicht houdt bij "blazen door de neus"
- zorg er voor dat er papieren zakdoekjes aanwezig zijn

